

TÜRKİYE'NİN MİLLETLER CEMİYETİ'NE (CEMİYET-İ AKVAM) GİRİŞİ -Öncesi ve Sonrası-

Şayan ULUSAN*

Özet

Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam), Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda galip devletler tarafından kurulmuştur. Cemiyetin amacı, savaş esnasında bozulan dünya düzeninin yeniden oluşturulmasına ve devamına yardımcı olmak idi. Yani uluslararası barışın korunması hedeflenmişti. Ancak savaşta yenilen devletler üye olarak kabul edilmemişlerdir. Daha sonra mağlup olan devletlerde cemiyete teker teker üye olmuşlardır.

Türkiye'nin ise üyeliği gecikmiştir. Bunda en çok Milletler Cemiyeti'nin Musul Meselesi'ndeki taraflı tutumu ve Sovyet Rusya'nın tavrı etkili olmuştur. Sovyet Rusya, Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye olduktan iki yıl gibi kısa bir süre zarfında cemiyete üye olmuştur.

Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye olmadığı dönemlerde de cemiyetteki toplantıları, kararları yakından takip etmiştir. Türkiye gerek üye olmadığı dönemde gerekse üye olduktan sonra uluslararası meselelerini Milletler Cemiyeti aracılığıyla çözümlenmeye gayret göstermiştir. Türkiye'nin bu tutumu cemiyete üye olması yolundaki gelişmeleri hızlandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Milletler Cemiyeti, Türkiye'nin Dış Politikası, Musul Meselesi, Hatay Meselesi.*

TURKEY'S ENTRY LEAGUE OF NATIONS

-before and after-

Abstract

League of Nations, at the end of the First World War was established by the victorious powers. The purpose of the society, damaged during the war re-creation of the world order and was to help to continue. That was targeting the protection of international peace. However, renewed fighting in the states members were not considered. Later defeated in the state became a member of the society one by one.

The membership of Turkey has been delayed. In this most biased attitude of the League of Nations in Mosul Question and Soviet Russia's attitude has been effective. Soviet Russia, Turkey is a member of the League of Nations within a short period of two years after has been a member of society.

Turkey is not a member of the League of Nations in the period in community meet-

* Yrd. Doç. Dr.; Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
(sayanulusan@gmail.com).

ings, decision was followed closely. After Turkey does not require members of its members in the period to resolve international issues through the efforts of the League of Nations was. This attitude of Turkey developments on the way to become a member of society has accelerated.

Key Words: *League of Nations, Turkey's Foreign Policy, Mosul Question, Hatay Question.*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda galip devletler tarafından kurulan ve amacı savaş esnasında bozulan dünya düzeninin yeniden oluşturulması ve devamını sağlamak olan Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) hakkında ele alınan bu çalışma daha çok Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerine ağırlık verilerek hazırlanmıştır. Bu açıdan Milletler Cemiyeti'nin kuruluşu, gelişmesi, Türkiye'nin cemiyete girişi ve sonraki dönemler, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Birleşmiş Milletler'in kurulmasına kadar olan süreçteki faaliyetleri, Türkiye ile olan ilişkileri gibi konular gerek Türk gerekse yabancı bakış açısı bakımından bu belgelerden ayrıntılı olarak yakından takip edilebilmiştir.

Bu doğrultuda Milletler Cemiyeti'nin dünya siyasetinde oynadığı rol incelenen dönemde etkin olarak görülmektedir. Bu etkinlik *galip devletler* tarafından gerçekleştirilmektedir.

Dolayısıyla, her iki dünya savaşının sonunda değişen uluslararası durumu düzeltmek için bazı güçler oluşturulmuştur. 1918'de biten I.Dünya Savaşı'nın sonunda Milletler Cemiyeti diğer adıyla Cemiyet-i Akvam, II. Dünya Savaşı'nın sonlandığı yıl olan 1945'de de Birleşmiş Milletler kurulmuştur. Her ikisi de '*dünya barışını korumak*' amacıyla ortaya çıksalar da daha çok kurucu üyelerinin ve önde gelen büyük devletlerin çıkarları doğrultusunda hareket eden kuruluşlar halini almışlardır.

Nitekim 24 Ocak 1919 tarihinde Paris'te toplanan konferansta İngiltere savaşla ele geçirilmiş sömürgelerin kendi topraklarına katılması gerektiğini öne sürmüştür. Wilson ise, bu gibi toprakların Milletler Cemiyeti adına manda sistemiyle yönetilmesinin uygun olacağı görüşünü ortaya koymuştur. Wilson'a göre eğer toprak alma ilkesi üstün tutulursa daha başlangıçta Milletler Cemiyeti dünyaya güven verme yeteneğinden yoksun kalacaktır. Yeni doğmuş olan Milletler Cemiyeti'nin bu konularda daha hassas olması gerekmektedir. Wilson bu konu hakkında, yani manda sistemine karşılık toprağa el koyma biçiminin ortaya konulmasına karşılık, "Milletler Cemiyeti ülküsünün temelinde ters" demektedir. Ancak İngiltere kendi çıkarları doğrultusunda Wilson'un bu açıklamalarından etkilenmemiştir. Çünkü İngiltere, Paris Milletler Cemiyeti kurmak için değil, hemen hemen kaybolmuş bir savaşın kazanılması ve kendi ülkelerinin gelecekteki güvenliğine ilişkin çareleri bulmak için toplanmıştır. İngiltere'nin istediği kendilerinin tam kontrolü altında manda düzeninin bütün yararlarını elde etmektir¹.

Milletler Cemiyeti, I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası barışın korunması, işbirliğinin sağlanması ve Versailles Antlaşması ile oluşturulan durumun devamını sağlamak amacıyla galip devletler tarafından kurulmuştur. Türkiye I. Dünya

1 Laurance Evans, *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, Örgün Yay., İstanbul, 2004, s.s.95-97.

Savaşı'nda yenilgiye uğradığı için cemiyetin asli üyeleri arasına alınmamıştır. Ancak kısa bir zaman sonra I. Dünya Savaşı'nda mağlup olan devletler de teker teker cemiyete alınmaya başlamıştır. Hatta 1925 yılına kadar Milletler Cemiyeti'ne giren devletlerin sayısı 55'e ulaşmıştır. Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin gerek Musul Meselesi'ndeki taraflı tutumu gerekse Sovyet Rusya'nın cemiyete olumsuz bakışından dolayı cemiyete giriş için müracaat etmemiştir².

Türkiye 1930'dan sonra artık daha etkin bir dış politika uygulamıştır. 1931 yılında Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girmeyi prensip olarak kabul etse de daimi üyelik gibi bir teklifte bulunmuştur. Daimi üyeliğin sadece büyük devletlere verildiği düşünülürse Türkiye'nin bu teklifinin dikkate alınmayacağı ortadadır. Türkiye'nin ise böyle bir teklifte bulunması şimdilik cemiyete girmek istemediğini göstermektedir. Türkiye, Sovyet Rusya'dan dolayı böyle bir politika izlemiştir. Türkiye Atatürk'ün direktifleri üzerine Milletler Cemiyeti'ne kendisinin müracaatı ile değil, cemiyetin daveti üzerine katılmak istemiştir³.

Türkiye'nin Üyeliği Öncesi Milletler Cemiyeti'nin Türklere Karşı Tutumu

1921 yılında Romanyalı Mile Vacaresco adında bir kadının, İstanbul'da haremelerde saklanmış yüz binlerce Ermeni, Rum kadın ve çocuğunun bulunduğu dair Milletler Cemiyeti'ne başvurusu gündeme gelmiştir. Milletler Cemiyeti bu başvuru üzerine İstanbul'a bir müfettiş göndermiştir. Milletler Cemiyeti'nin bu konuya dair aldığı kararlar Türk tarafından kabul edilmemiştir. Milletler Cemiyeti'nin müfettiş göndermesi üzerine Türk tarafından böyle bir durumun olmadığına dair açıklamalar örnekleriyle verilmiştir. Bunlardan birinci sebep olarak, 14. yüzyıldan itibaren Türkler, Ermeniler, Rumlar birlikte yaşamaktadırlar. Bu konu dikkate alınmamıştır. İkinci sebep, Ermeni ve Rumları Avrupalıların kıskırttıkları, bahsedilen olayların geçtiği yerlerde konunun Türk, Ermeni ve Rumlar arasında tetkik edilmemesidir. Üçüncü sebep olarak da Mütarekeden sonra Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri'nin özellikle de İngiltere elçileriyle ortak elde edilen bilgilerden hiç yararlanmamış olması gösterilmektedir. Türk tarafından açıklanan bu sebepler doğrultusunda Milletler Cemiyeti tarafından İstanbul'a gönderilen müfettişin gerekli ayrıntılı araştırmayı yapmadığı, taraflı bir sonuca vardığı ifade edilmektedir⁴.

Milletler Cemiyeti'nin yaptırdığı ve vardığı sonuç üzerine Türkler tarafından bu olayların böyle olmadığına dair gösterilen ve üç maddede ele alınan itirazlar detaylarıyla açıklanmaktadır. Buna göre, Türkler, Ermeniler ve Rumlar uzun yıllardır birlikte yaşamakta ve Türkler, Ermeni ve Rumları vatandaşları olarak görmektedirler. Bunun sonucunda Ermeni ve Rumlar Türklerin sahip olduğu her türlü hakka sahip olmuşlardır. Devletin her kademesinde bulunmuşlardır. Hatta taşralardaki meclislerde mutlaka Hıristiyan üye bulundurulması gereği kanunlarda mevcuttur. Ermeni ve Rumlara buralarda daha çok hak tanınmıştır. Üstelik Türkler askerlikte, savaşlarda kırılırken Ermeni ve Rumlar askerlik yapmamışlar, ticaret-le uğraşmışlardır. Türklerden daha fazla haklara sahip olan Ermeni ve Rumların Türklere karşı olum-

2 Semih Yalçın, *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti*, Ankara, 2000, s.s.216-217; Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih*, İstanbul, 1944, s.525.

3 Semih Yalçın, *a.g.e.*, s.217.

4 *Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar*, Matbaa-yı Ahmet İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1337, s.3.

suz hareketlerinin arkasında ne gibi sebepler olduğunun esas incelenmesi gereken konu olduğu vurgulanmaktadır. Hatta Ermenilerin I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin düşmanları ile işbirliği yapmaları üzerine yer değiştirilmelerinin haklı bir hareket olduğuna dair değerlendirmeler sadece Türk kitaplarında değil, İngiliz Doğu konsoloslarından Williams, Fransız Cambon, Rus General Mayeswski ve Rus kumandanı Twerdo Khlebof'un hatıralarında da yer almıştır⁵.

Yine Avrupalılar Türkiye ve Türkler hakkındaki bilgileri sadece Ermeni ve Rumlardan aldıkları için Türkler hakkında yargısız infaz yapmaktadırlar. Tam tersine Türklerin bu milletler tarafından haksızlıklara ve zulümlere uğradıkları Mayewski, Williams, Cambon, Khlebof'un yazdıklarında ayrıntılı olarak görülmektedir. Ayrıca Ermenilerin çıkarttığı isyanlar ayrıntılı olarak verilerek Milletler Cemiyeti'nin bunları dikkate alması gerektiği ifade edilmektedir⁶. Ayrıca iddia edildiği gibi İstanbul'da haremelerde, yetimhanelerde Ermeni, Rum kadın ve çocuk kalmamıştır. Oluşturulan Osmanlı ve İngiliz ortak heyetleri bunların hepsini tespit ederek memleketlerine göndermiştir. Hatta Müslüman erkeklerle evli Hıristiyan kadınlara bile ne yapmak istedikleri sorulmuş ve durum kendi arzularına bırakılmıştır. Ermeni ve Rum çocuklar memleketlerine gönderildikten sonra boşalan yetimhanelere yetim Türk çocukları Ermeni diye yerleştirilmiştir. Bu sebeple Cemiyet-i Akvam'ın bu konuları detaylı bir şekilde araştırmadan bir sonuca varması düşünülemez bir durum olarak değerlendirilmektedir. Netice olarak Türkler tarafından hazırlanan çalışmada İstanbul'da zorla alıkonulan tek bir Ermeni, Rum kadın ve çocuğun olmadığı önemle vurgulanmış ve üstelik Cemiyet-i Akvam'ın bu konuda araştırma yaptırırken niye Yunan askerlerinin, yerli Rumların ve Ermenilerin yakıp yıktığı Türk köy ve kasabaları, öldürdükleri Türkler için bir müfettiş görevlendirmediğine de dikkat çekilmiştir. Türklerin Ermeni ve Rumlardan çektiklerine dair altı yıl Erzurum'da bulunan Rus general Mayewski, Fransa'nın İstanbul sefiri Cambon, Van'ın İngiliz konsolosu Williams ve Erzurum'un işgalinden kurtuluşuna kadar Erzurum'da Rus II.Topçu Alayı Kumandanı olan Twerdo Khlebof'un yazdıkları hatıralardaki önemli kayıtlar örnek olarak gösterilmektedir⁷. Ayrıca Mütareke öncesi ve sonrasında yetimhanelerde olan Ermeni çocuklarının ailelerine, akrabalarına ve mensup oldukları cemaatlere teslim edildikleri, buna karşılık yetim kalan Türk çocuklarının boşalan bu yetimhanelere getirilerek zorla Ermenileştirilerek asimile oldukları ifade edilmektedir. Buna dair pek çok örnek sayılarla verilerek, Milletler Cemiyeti'nin bu konuyla hiç ilgilenmediğine, bu olaylar karşısında tarafı davrandığına inanıldığına dikkat çekilmektedir⁸.

Yine 1930 tarihinde Ermeni papazlarının Türk Hükümeti'ni Cemiyet-i Akvam'a şikâyet ettikleri görülmektedir. Cemiyet bunun üzerine konuyu incelemesi için üyelerinden üç kişilik bir heyet oluşturmuştur. Heyet yaptığı inceleme sonucunda Ermeni papazlarının şikâyetlerini gerektirecek bir durum olmadığı sonucuna varmıştır⁹.

5 *Cemiyet-i Akvam...*, s.s.4-6.

6 *A.g.e.*, s.s.6-13.

7 *A.g.e.*, s.s.14-28.

8 *A.g.e.*, s.s.40-41.

9 BCA, HVSM, d.4011, f.k.30.10.0.0, y.n.222.497.14.

1932 Yılı Öncesi Durum ve Musul Meselesi

Bu dönemde Milletler Cemiyeti'ndeki faaliyetler Türkiye tarafından yakından takip edilmiştir. Ancak diğer taraftan da Milletler Cemiyeti de yapılan toplantılara Türkiye'yi davet etmekten geri durmamıştır.

Bu doğrultuda, 9 Ocak 1924 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanlığı'ndan Başbakanlığa gönderilen yazıda, Cemiyet-i Akvam'ın mültecilere yardım edilmesi için Yunanistan'a borç vereceği, İngiltere Başkanı'nun yardım göndereceği ve Yunan Milli Bankası'nın da Yunan Hükümeti'ne yardım edeceğine dair haberler bildirilmiştir¹⁰.

Türkiye için Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki sürecin en önemli dönemini Musul Meselesi oluşturmuştur. 1924 tarihli İstanbul Konferansı'nda İngilizler Musul Meselesi'ni tamamen zora sokmuştur. Çünkü Lozan Antlaşması'na göre, antlaşma imzalandıktan sonra Musul Meselesi Türkiye ve İngiltere arasında görüşülecek, taraflar 9 aylık süre zarfında anlaşamazlarsa konu Milletler Cemiyeti'ne havale edilecekti. Bu sebeple İngilizler Musul bölgesini Türkiye'ye vermek şöyle dursun Hakkâri üzerinde bile hak iddia etmişlerdir. Bu sebeple İstanbul Konferansı sonuçsuz kalmış ve mesele artık Milletler Cemiyeti'nde görüşülmeye başlanmıştır. Bu dönemden sonra Musul Meselesi'nin Milletler Cemiyeti'ndeki müzakerelerine dair belgeler karşımıza çıkmaktadır.

Irak sınırının belirlenmesi için Cemiyet-i Akvam Meclisi'nde yapılacak olan müzakerelere baş delege olarak TBMM Başkanı Fethi Bey'in katılması 1.9.1924 tarih ve 849 numaralı kararname ile uygun görülmüştür. Fethi Bey'in yanına müşavir ve kâtipler de verilmiştir¹¹.

Yine 27 Ekim 1924 tarihli Brüksel'deki Cemiyet-i Akvam Olağanüstü toplantısına Türkiye'den TBMM Başkanı Ali Fethi Bey'in katılması uygun görülmüştür. Çünkü Ali Fethi Bey, Türkiye'yi daha önce İstanbul Konferansı'nda ve Cenevre'de de temsil etmiştir¹².

Cemiyet-i Akvam'da ele alınan "statüko" meselesinde Türkiye'nin bu konudaki görüşleri ve Türk diplomasisi takdirle karşılanmıştır. Tevfik Rüştü Bey bu konuda İtalya basınına açıklamalarda bulunmuştur. Çünkü Türkiye bu mesele'nin Cemiyet-i Akvam'a havalesini teklif etmiştir. İngiltere'nin Türk teklifini kabul etmesi basında "Türk diplomasisinin başarısı" olarak nitelendirilmiştir¹³. Musul Meselesi'nin görüşüldüğü bu dönemde Türkiye'nin zaten bundan başka çaresi kalmamıştır. Çünkü İstanbul Konferansı'nda İngilizler konuyu çıkmaz bir hale sokmuştur. Bunun neticesinde Türkiye Lozan Antlaşması'nın gereğine uymak zorunda kalmıştır. Yani konunun Milletler Cemiyeti'ne havalesi istenmiştir. Zaten Lozan Antlaşması'nda öngörülen 9 aylık süre İngilizlerin çabalarıyla sonuç elde edilemeden bitmiştir. Türkiye bundan sonra haklarını cemiyetin üyesi olmadan Milletler Cemiyeti'nde aramak zorunda kalmıştır.

Yine Milletler Cemiyeti'ndeki 1924 tarihli diğer bir toplantıya Tevfik Rüştü Bey katılmıştır¹⁴. Ayrıca Düyun-u Umumiye borçlarının taksimi için Milletler Cemiyeti

10 BCA, HV., d.102114, f.k.30.10.0.0, y.n.123.876.17.

11 BCA, BKMM., s.853, f.k.30.18.1.1, y.n.10.42.9.

12 BCA, BKMM., d.4012, f.k.30.10.0.0, y.n.222.497.2.; s.987, f.k.30.18.1.1, y.n.11.48.18.

13 BCA, HVUSMU., d.400-182, f.k.30.10.0.0, y.n.219.475.2.

14 BCA, BKMM., s.1059, d.401-2, f.k.30.18.1.1, y.n.11.52.11.

tarafından 1924'de bir hakem kurulu tayin edilmesi üzerine Türkiye'den de bu konuya dair bir heyet gönderilmiştir¹⁵.

1925 yılında Cemiyet-i Akvam Müzaheret-i Kongresi'ne Türkiye'den Cemil ve Ahmet İhsan Beyler katılmıştır¹⁶. 9 Mart 1925 tarihinde azınlıklar meselesini görüşmek üzere Cenevre'de toplanacak olan Milletler Cemiyeti Meclisi'ne Türkiye'den Dr. Tevfik Rüştü ve Bern Elçisi Münir Beyler katılmıştır¹⁷.

Bu arada müzakereleri devam eden Musul Meselesi'ne dair Milletler Cemiyeti'nde Türk-İrak sınırı konusunda yapılan 1925'deki toplantıya Türkiye adına Dışişleri Bakanı ve İzmir Milletvekili Tevfik Rüştü Bey'in başkanlığında bir Türk heyeti katılmıştır¹⁸.

Yunanlıların bu arada Milletler Cemiyeti'ndeki Musul Meselesi'ne dair yapılan müzakerelerde zorluk çıkardıkları Şükrü Kaya'dan Ankara'ya 15 Mart 1926 tarihinde bir telgrafla bildirmiştir¹⁹.

Artık bu tarihten sonra Milletler Cemiyeti 16 Aralık 1925 tarihindeki kararıyla Musul bölgesini Irak sınırları içinde bırakmıştır ve Türkiye ile İngiltere arasında Musul Meselesi'ne dair tam karara varılan antlaşma 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır²⁰.

Musul Meselesi'nin Türkiye'nin aleyhine sonuçlanması Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ndeki toplantılara katılmasını engellememiştir. Üstelik Milletler Cemiyeti de bu toplantılara Türkiye'yi davet etmiştir. Nitekim Saraçoğlu Şükrü Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonu Türk Heyeti delegesi olarak Cenevre'ye gitmiştir²¹. Yine Yunanistan'ın talebi üzerine toplanan 8 Mart 1926 tarihli Milletler Cemiyeti toplantısına Türkiye cemiyet tarafından davet edilmiştir²². "Çay Ada" ya da diğer adı "Gâvur Ada" meselesinin görüşülmesi için Milletler Cemiyeti'ndeki toplantıya Hariciye Vekili Şükrü Kaya başkanlığında bir heyet katılmıştır²³.

Bu arada 1926 yılı içerisinde Türkiye'nin Roma, Belgrat, Londra, Tahran ve Atina elçilikleri Milletler Cemiyeti'nde meydana gelen hadiseleri Ankara'ya bildirmeyi de ihmal etmemişlerdir. Mesela bunlardan İran'ın ve Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne üyeliği ile ilgili olarak Tahran ve Londra Büyükelçiliklerinden gelen telgraflar önem arz etmektedir. Yine Şükrü Kaya'nın gönderdiği telgraftan da Türk-Yunan ilişkileri ve İstanbul'dan giden Rumlar ile Balkan Antlaşması hakkında da bilgiler Ankara'ya ulaşmıştır. Buna göre Balkan Antlaşması için Yugoslavya'nın daha makul hareket ettiği, Bulgaristan'ın bu ittifaka girmeyi istediği, İtalya'nın ise Balkan devletleri arasında böyle bir ittifakın oluşmasından memnuniyet duyacağı yolundaki haberler Ankara'ya bildirilmiştir²⁴. Oysaki 1934 yılında imzalanan Balkan Antantı'nda tablo böyle değildir. Bulgaristan yayılcı bir siyaset izlediği için antanta katılmamış,

15 BCA, BKMM., s.1265, f.k.30.18.1.1, y.n.12.62.15.

16 BCA, s.2621, d.401-5, f.k.30.18.1.1, y.n.16.64.17.; BCA, BKMM., s.2080, d.401-4, f.k.30.18.1.1, y.n.14.37.12.

17 BCA, BKMM., s.1697, f.k.30.18.1.1, y.n.13.18.8.

18 BCA, BKMM., s.2762, d.402-1, f.k.30.18.1.1, y.n.16.71.17.

19 BCA, BKMM., d.1140, f.k.30.10.0.0, y.n.12.71.39.

20 İsmail Soysal, *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)*, Eren Yay., İstanbul, 1993, s.s.44-45.

21 BCA, BKMM., s.3187, d.100-5, f.k.30.18.1.1, y.n.17.93.2.

22 BCA, BKMM., d.1122, f.k.30.10.0.0, y.n.12.71.21.; d.1124, f.k.30.10.0.0, y.n.12.71.23.

23 BCA, BKMM., s.3279, d.238-41, f.k.30.18.1.1, y.n.18.16.17.

24 BCA, BKMM., d.1142, f.k.30.10.0.0, y.n.12.71.41.; d.1143, f.k.30.10.0.0, y.n.12.71.42.; d.1147, f.k.30.10.0.0, y.n.12.71.45.; d.1152, f.k.30.10.0.0, y.n.12.71.50.; d.1160, f.k.30.10.0.0, y.n.12.71.58.

İtalya ise imzalanan bu ittifaktan memnun kalmamıştır. Çünkü Türkiye'nin öncülüğünde imzalanan 1934 tarihli Balkan Antantı, tamamen Alman-İtalyan ittifakına karşı hazırlanmıştır.

Daha sonra ise, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin genişletilmesine dair Türkiye'nin Stockholm Maslahatgüzarı Ali Haydar Bey tarafından bir rapor Ankara'ya gönderilmiştir. Türkiye Milletler Cemiyeti'nde 1926 yılında yapılan toplantıda bu konuyu onayladığını bildirmiştir²⁵.

Yine Moskova Büyükelçiliği'nden 1927'de alınan bir telgrafta Sovyetler'in Milletler Cemiyeti'ne gireceği yolundaki söylentilerden bahsedilmektedir. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Çiçerin ile bir görüşme yaptığını ve bu konuyu kendisine sorduğunu ifade etmektedir. Buna göre Çiçerin, bu gibi kararların tek taraflı alınamayacağını, Sovyetlerin böyle bir istekleri olsa bile bunu Milletler Cemiyeti'nin de kabul etmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Buna örnek olarak da Almanya'nın cemiyete girmek istemesine karşılık İngiltere ve Fransa'nın bunu istememesini göstermektedir. Bu açıklamalar doğrultusunda Türkiye'nin Moskova Elçisi söylentilerin doğru olmadığı kanaatinde olduğunu da eklemektedir²⁶.

Milletler Cemiyeti'nde 1927 yılındaki devletlerarası ilişkiler ve gelişmeler de Türkiye'nin Bükreş, Atina elçilikleri tarafından yakından takip edilmiştir²⁷.

24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması gereğince İstanbul'da uluslararası bir "Boğazlar Komisyonu" kurulmuştu. Ancak komisyon yetkilerini sadece Boğazların suları üzerinde kullanacaktı. Dolayısıyla Lozan Antlaşması'ndaki Boğazlar Sözleşmesi Türkiye'yi iki yönden kısıtlamıştır. Birincisi askerden arındırılmış bölgeler, diğeri de Boğazlar Komisyonu. Türkiye bu her iki kısıtlamadan da 1936 tarihli Montreux ile kurtulmuştur²⁸.

Dolayısıyla Boğazlar Komisyonu her yıl Milletler Cemiyeti'ne rapor sunmakla mükellef tutulmuştur. Buna istinaden Komisyonun 1928 yılına ait raporu Cemiyete sunulmuştur. Komisyonda Türkiye'yi temsil eden Amiral Vasıf Paşa'dır. Komisyonun raporu ve Vasıf Paşa'nın buna dair yazısı Başbakanlığa Dışişleri Bakanlığı tarafından sunulmuştur²⁹.

Milletler Cemiyeti'nin daveti üzerine toplanan konferansta 11 Temmuz 1928 tarihinde imzalanan kemik ve deri ihracatına dair sözleşmelerin cemiyete üye olan olmayan bütün devletlerin 31 Aralık 1928 tarihine kadar katılabilecekleri bildirilmiştir. Cemiyetin Genel Sekreterliği bu konuyu Türkiye'nin Bern Elçiliği vasıtasıyla Türkiye'ye de bildirmiştir. Türkiye' de bu konuda imza yetkisini Bern Elçisi Münir Bey'in rahatsız olması sebebiyle, elçilik müsteşarı Müşfik Selami Bey'e vermiştir³⁰.

Cemiyet-i Akvam, 13 Mart 1930 tarihinde Lahey'de tabiiyet, karasuları ve devletlerin kendi ülkelerinde yaşayan yabancıların kendileri ve malları hakkında incelemeler yapılması ile ilgili üç konu hakkında müzakereler yapılacak olmasından

25 BCA, HVSM., d.4016, f.k.30.10.0.0, y.n.222.497.6.

26 BCA, BKMM., d.400-347, f.k.30.10.0.0, y.n.219.480.17.

27 BCA, BMM., d.43012, f.k.30.10.0.0, y.n.246.666.12.; d.4017M, f.k.30.10.0.0, y.n.222.497.; HVUİMU., d.4018, f.k.30.10.0.0, y.n.222.497.10.

28 Baskın Oran, (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.1*, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.235.

29 BCA, HVSM., d.686, f.k.30.10.0.0, y.n.63.424.10.

30 BCA, BMM., s.7428, d.19-5504, f.k.30.18.1.2, y.n.1.8.18.

dolayı bu toplantıya Türkiye'yi de davet etmektedir. Cumhurbaşkanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa bu müzakerelere gidecek olan heyetin ve gerekli bilgi ve belgelerin hazırlanmasını istemiştir³¹.

Suçluların iadesi hakkında anlaşma imzalamak için Berlin'de bulunan Hariciye Müsteşarı Numan Bey ile Alman Dışişleri Bakanı M.Curtius'un yapmış olduğu görüşme Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olma arifesinde önem taşımaktadır. Numan Bey'in 22 Haziran ve 8 Temmuz 1930 tarihlerinde Ankara'ya gönderdiği telgraflarda bu konu hakkında bilgi verilmektedir. Numan Bey, M.Curtius'un kendisine Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılmasını istediklerini, Türk tarafında böyle bir isteğin olup olmadığı hakkında bilgi almak istediğini ifade etmektedir. Bu konuda Numan Bey, Cemiyet-i Akvam'ın Türkiye'nin coğrafi, siyasi gücüne ve barış yanlısı politikasına ihtiyacı olduğuna dikkat çekerek Türkiye'nin Cemiyete dâhil olmak arzusunda olduğunu beyan etmiştir³².

1931 yılı Cemiyet-i Akvam toplantılarına Türkler davet edilmeye başlanmaktadır. Hem Cemiyet hem de Türkiye bir anlamda üyeliğin ön çalışmalarını yapmaktadır.

Mesela, 5 Şubat 1931 yılında Cenevre'de Cemiyet-i Akvam Bütçe Ekspertleri toplantısı yapılacak olması sebebiyle bu toplantıya Türkiye'den Maliye Müfettişi Halit Nazmi Bey'in katılması ve yine Cemiyet-i Akvam himayesinde yapılmakta olan konferanslara Bern elçisi Cemal Hüsnü Bey'in katılması Gazi Mustafa Kemal imzalı kararname ile uygun görülmüştür³³. Yine San Remo'dan Musso Guiseppe isminde birisi Temmuz 1931 tarihinde İsmet Paşa'ya bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Avrupa milletlerinin geçirmekte olduğu siyasi buhrandan, mevcut olan savaş tehlikelerinden ve bu tehlikenin önüne ancak Milletler Cemiyeti emrinde bir filo bulundurulması ile geçilebileceğinden, bu filonun gereğinden bahsedilmektedir³⁴. Böylece Türkiye'nin Cemiyete üye olma sürecinin başladığı değerlendirilmesi yapılabilir. Çünkü Türkiye'nin Cemiyet için önemi gittikçe artmaktadır.

Hatta buna istinaden Cemiyet-i Akvam 29 Eylül 1931 tarihindeki toplantısında silahlanmaya ara verilmesi konusunda karar almıştır ve bu karara Türkiye'nin uyup uymayacağı konusu Türkiye'ye sorulmuştur³⁵. Silahsızlanmayla ilgili olarak Polonya Dışişleri Bakanı M.Zaleski tarafından silahların sınırlandırılması ve bu konudaki soğuk savaşın durdurulması hakkında Cemiyet-i Akvam'a verdiği muhtıralar Türkiye tarafından önemli görülmüş ve bu muhtıraların özetleri verilmiştir. Buna göre Polonya'nın bu konulara dair yaptığı açıklamalar Türkiye açısından da onay görmüştür³⁶.

Gerek Milletler Cemiyeti gerekse Türkiye'nin birbirleri hakkındaki hadiseleri yakından takip ettikleri ve ayrıca birbirlerini haberdar ettikleri de görülmektedir.

Paris'te yayınlanan 'Volonte' gazetesinin 27.2.1932 tarihli nüshasında çıkan bir haber Türkiye'de ilgi görmüştür. Bu yazıda Milletler Cemiyeti genel sekreterlik görevinden ayrılacak olan Eric Drummond'un yerine Romanya'nın Londra

31 BCA, BMM., s. 8578, f.k.30.18.1.2, y.n.6.57.2.

32 BCA, HVSM., d. 42028, f.k., 30.10.0.0, y.n.230.552.24.

33 BCA, BMM., s.10521, d.401-7, f.k.30.18.1.2, y.n.17.4.6.; s.10947, f.k.30.18.1.2, y.n.19.25.12.

34 BCA, HVMUM.,d. 40112, f.k.30.10.0.0, y.n.222.497.15.

35 BCA, BMM., s.11950, d.404-6, f.k.30.18.1.2, y.n.24.75.12.

36 BCA, HVDUM., d.42915, f.k.30.10.0.0, y.n.245.657.22.; d.42914, f.k.30.10.0.0, y.n.245.657.21.

elçisi Titulesco'nun seçileceğinden bahsedilmektedir³⁷. Yine Milletler Cemiyeti bu yıllarda ekonomisi bozulan Bulgaristan'ın durumunu incelemek üzere bir heyet göndermiş ve bu heyetin hazırladığı rapor hakkında Türkiye'nin Sofya Elçiliği'nden bilgi gönderilmiştir³⁸.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Katılışı

Daha Lozan Konferansı devam ederken Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi için davet edileceği haberleri alınmaktaydı. Konferans için Lozan'da bulunan İsmet Paşa Ankara'ya gönderdiği 26 Ocak 1923 tarihli telgrafta, İngiltere'nin Cemiyet-i Akvam'a müracaat ederek Türkiye'yi davet etmeleri ihtimaline karşı Türkiye'nin hazırlıklı olması gerektiğini bildirmiştir³⁹. Ancak Türkiye'nin cemiyete girişi dokuz yıl sonra olacaktır. Çünkü Lozan Konferansı'nın Milletler Cemiyeti üyesi olmayan bir Türkiye ile yapılması amaçlanmıştır. Çünkü Milletler Cemiyeti üyesi olan bir Türkiye'den tavizler alınması güçleşebilirdi. Oysa cemiyetin üyesi olan devletlerle üyesi olmayan Türkiye Lozan Konferansı'nda karşı karşıya kalmıştır.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi ile ilgili olarak Türkiye'nin Cenevre Elçiliği'nden Cemal Hüsnü Bey'in gönderdiği 30 Nisan 1932 tarihli rapor dikkati çekmektedir. Cemiyetin Genel Sekreterliği'nden aldığı davet üzerine Cemal Hüsnü Bey cemiyetin siyasi bürosu ile görüşmüştür. Kendisine cemiyet temsilcileri tarafından Türkiye'nin cemiyete dâhil olması hakkında davet yazısı gönderileceği tebliğ edilmiştir. Bunun üzerine Cemal Hüsnü Bey, cemiyete gönderecekleri cevabi yazıda, "*Akvam Cemiyetine kabulünden evvel akdetmiş olduğu hiçbir muahede Türkiye'yi Akvam Cemiyeti azalığı mecburiyetlerini sadıkane ifa etmekten kendisini menetmeyecektir*" ifadesini kullanacaklarını, bunun sebebinin de Rusya ile Türkiye arasındaki tarafsızlık antlaşması ile Milletler Cemiyeti antlaşmasının uyumu için olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, cemiyet temsilcilerinin Tefvik Rüştü Bey'in Türkiye'nin cemiyete girmek arzusunda olduğuna dair açıklaması üzerine bu davetin yapılacağını kayda alınacağı şeklindeki ifadeleri üzerine Cemal Hüsnü Bey, bu durumun cemiyet ile Türkiye arasındaki ilişkilere fayda getirmeyeceğini raporunda belirtmiştir. Bunun üzerine cemiyet temsilcileri Türkiye'yi cemiyet içinde mutlaka görmek istediklerini ve hatta Türkiye'nin ne zaman katılmak istediğini bildirmesini rica etmiştir⁴⁰. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesinde önündeki engellerden birisi de Rusya olmuştur. Çünkü Rusya Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesiyle tamamen Batı ile ilişkiler içinde olacağını düşünmüştür. Oysa Türkiye 1932'de cemiyete girdikten kısa bir zaman sonra 1934'de Rusya da cemiyete üye olmuştur.

Sovyet Rusya 1932 tarihine kadar Batılı devletlerle iyi ilişkiler kuramadığı için Türkiye'de bu tarihe kadar cemiyete girmek için müracaatta bulunmamıştır⁴¹.

Bununla beraber Milletler Cemiyeti ile ilgili bilgiler de Türk makamlarınca yakından takip edilmeye devam etmektedir. Mesela, cemiyetin 15 Nisan 1932 tarihindeki toplantısında Avusturya ve Macaristan'ın ekonomik durumuna, Yunanistan

37 BCA, HVDUM., d.40115, f.k.30.10.0.0, y.n.222.497.18.

38 BCA, HVDUM., d.426159, f.k.30.10.0.0, y.n.240.621.1..

39 BCA, TBMM-KMM., d.400-129, f.k.30.10.0.0, y.n.218.472.29.

40 BCA, HVŞM., d.40117, f.k.30.10.0.0, y.n. 222.497.20.

41 Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, 2. baskı, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1969, s.103.

ve Bulgaristan'ın dış borçlarına dair alınan kararın bahsedildiği 'Financial Times' gazetesinin 17 Nisan tarihli nüshasının Fransızca bir sureti ile birlikte yer verildiği bir telgraf Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'nden Ankara'ya gönderilmiştir⁴².

Neticede, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu 6 Temmuz 1932 tarihindeki Çin-Japon ihtilafını görüşmek üzere yaptığı olağanüstü toplantısında İspanya temsilcisinin teklifi, Yunan temsilcisinin desteği ile Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne davetini öngören bir kararı kabul etmiştir. Bu kararın Türkiye'ye bildirilmesi üzerine de TBMM. 9 Temmuz 1932 tarihinde bu kararı kabul etmiştir⁴³ ve 18 Temmuz 1932 tarihinde Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girmiştir⁴⁴.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne daveti ve ardından kabul edilmesi dünya basınında geniş yer almıştır. Bu konuya dair Atina basınında ve yine Atina muhalif basınından 'Proia'da çıkan haberler Türk makamlarınca takip edilmiştir⁴⁵.

Fransız meclisinde de Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi ile ilgili olumlu tartışmalar yapılmıştır. Milletvekillerinden Henry Torrès, Gaston Bergery ve Jean Ibarneğaray isimli şahıslar Türkiye'nin cemiyete kabulünü en sıcak dostane duygular içinde kutladıklarını, Türkiye gibi bir ülkenin her konuda cemiyete faydası olacağına inandıklarını Fransız Meclisi'nde dile getirmişler ve bu görüşler Fransız Meclisi'nde kabul gördüğü için bir anlamda Fransa'nın da resmi görüşü olarak değerlendirilmiştir⁴⁶. Yine Fransız Parlamentosu, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisini tebrik ettiğine dair bir yazıyı göndermiştir⁴⁷.

Milletler Cemiyeti'nin Genel Sekreterliği'nin 6 Temmuz tarihli toplantısında Avustralya temsilcisi Granvillein'in Türkiye'nin cemiyete girişi lehinde bir konuşma yapması üzerine Granvillein Türkiye'ye davet edilmiştir. Ancak kendisi Kanada yoluyla ülkesine dönmesi gerektiğini ve Türk hükümetine davet için Türkiye'nin Bern Elçiliği aracılığıyla teşekkürlerini bildirmişti⁴⁸.

Paris'te yayınlanan "La République" adlı gazetenin 3 Ağustos 1932 tarihindeki nüshasında Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi üzerine Balkan Birliği girişiminin ne derece başarılı olup olmayacağı konusu ele alınmıştır⁴⁹. Yugoslavya'da çıkan "Politika" gazetesinin 24 Ağustos 1932 tarihli nüshasında ise "Türkiye'nin Harici Tesirattan Azâde Kalmaya Matuf Mesaisi" başlıklı makalesi yayınlanmıştır ve bu makale Türkiye'nin Belgrat Elçiliği tarafından gönderilmiştir. Makalede Akşam gazetesinden alıntılar yapılmaktadır. Buna göre, "Akşam, Türkiye'nin Akvam Cemiyetine girişinin Türkiye için bir muvaffakiyet ve şeref tarihi olduğunu yazmaktan men'i nefis edememiştir. Bu gazete 'Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiyesi akvam cemiyetine girmeğe davet edildi ve layık olduğu bilcümle merasimle girdi. Bu hal Türkiye Cumhuriyetinin kısa bir zaman zarfında beynelmilel sahada, Türkiye'nin kuvvet ve ehemmiyetini bütün dünyaya gösterecek bir hadisedir ve Türkiye harici siyasetini idare edenlere karşı diğerk memleketlerin takdirini ifade eder' demektedir.

42 BCA, HVDUM., d.40118, f.k.30.10.0.0, y.n.222.497.21.

43 Semih Yalçın, *a.g.e.*, s.218.

44 İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.47.; Semih Yalçın, *a.g.e.*, s. 218.

45 BCA, HVDUM., d.4012, f.k.30.10.0.0, y.n.222.498.2. ; d.40122, f.k.30.10.0.0, y.n.222.498.3.

46 BCA, HVDUM., d.40123, f.k.30.10.0.0, y.n.222.498.4.

47 BCA, BMM.,d.401-28, f.k.30.10.0.0, y.n.222.498.9.

48 BCA, HVDUM., d.40125, f.k.30.10.0.0, y.n.222.498.6.

49 BCA, HVDUM., d.40129, f.k.30.10.0.0, y.n.222.498.10.

Politika gazetesi konuya ilişkin görüşlerinde Türk-Rus ilişkilerine de değinmeden geçememiştir; “ Türkiye'nin akvam cemiyetine resmen duhulünü müteakip Hariciye Vekili Rüştü Bey Sovyetler maslahatgüzarına bir mektup göndererek Türkiye'nin akvam cemiyetine 'duhulü'nün Türkiye ile Sovyet Rusya'sı arasında samimi dostluk münasebatının inkişafına hiçbir suretle hail teşkil edemeyeceğini katiyetle beyan eylemiştir”⁵⁰ demektedir.

Türkiye'nin Lozan ve sonrasında özellikle de 1930'lu yıllardan sonraki başarılı, dengeli politikası Milletler Cemiyeti'ne daveti ve üye olarak kabul edilmesine sebep olmuştur.

Üyelik Sonrası Gelişmeler

Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne katılmasından sonraki dönemde artık bir “üye devlet” olarak yapılan bütün toplantılara katılmıştır.

Milletler Cemiyeti'nin kadın-erkek eşitliği konusunda yapılan toplantısında ise Türk Heyeti'nin yardımından dolayı Inter American Commission of Women başkanı Alice Paul tarafından Türkiye'ye teşekkür edilmiştir⁵¹. Milletler Cemiyeti'ne Türkiye'nin vereceği yıllık aidat olarak ise, 337.048.46 Altın Frank olduğu ve bunun toplamının ise 135 bin Türk lirası olması kararlaştırılmıştır⁵². Ancak Türkiye Milletler Cemiyeti tarafından kendisi için uygun görülen bu ödemenin fazla olduğuna itiraz etmiştir. Hatta Yunanistan'ın ödediği aidatın daha az olduğuna dikkat çekilmiştir ve Türkiye'nin de Yunanistan'ın durumuyla hemen hemen aynı olduğu vurgulanmıştır. Ancak cemiyetten Türkiye lehine bir karar çıkmamıştır. Hatta 1933 için yılı öngörülen aidatın 1934 yılı için de geçerli olması kararına varılmıştır⁵³.

Milletler Cemiyeti Hıfzısıhha Komitesi'nin Paris'te açtığı sıtma kursuna Türkiye'den Sıtma Mücadele Reisi Dr. Cevat Bey'in katılması ve ardından Cevat Bey'in konu hakkında araştırmalar yapması için Roma ve Madrid'e gitmesi kararlaştırılmıştır⁵⁴. Yine 26 Eylül 1932 tarihinde Cenevre'de toplanacak olan Milletler Cemiyeti toplantısına Türkiye'yi temsil etmek üzere Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Bey'in başkanlığında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Bern Elçisi Cemal Hüsnü, Sivas Milletvekili Necmettin Sadık Beylerin temsilci, Cenevre Başkonsolosu Celal Hazım Bey'in temsilci muavini, Dışişleri Bakanlığı Özel Kalem Müdürü Kemal Bey'in temsilci heyetinin refakat memuru ve Bern Elçiliği Başkâtibi Nurettin Bey'in Temsilci Heyeti Kâtibi olarak atanmaları ve gönderilmeleri kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu Türk heyetinin güvenliğini sağlamak için de polis memuru Sadık Efendi görevlendirilmiştir⁵⁵. 1932 yılından sonra, Bern Elçisi Cemal Hüsnü, Sivas Milletvekili Necmettin Sadık, Dışişleri Özel Kalem Müdürü Refik Amir ve polis memuru Sadık Efendi'den oluşan Türk Heyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in başkanlığında 25 Eylül 1933 tarihinde yapılan Milletler Cemiyeti toplantısına katılmışlardır⁵⁶. Türkiye Bern Elçisi Cemal Hüsnü Bey'i ayrıca Türkiye'nin Milletler Cemiyeti daimi üyeliğine de atamıştır⁵⁷.

50 BCA, HVDUM., d.43298, f.k.30.10.0.0, y.n.251.694.22.

51 BCA, HVDUM., d.40131, f.k.30.10.0.0, y.n.222.498.12.

52 BCA, BMM., d.40135, f.k.30.10.0.0, y.n.222.498.16.

53 BCA, HVDUM., d.40137, f.k.30.10.0.0, y.n.222.498.18.

54 BCA, BMM., s.13452, f.k.30.18.1.2, y.n.31.69.8.

55 BCA, BMM., 13305/401-9, 30.18.1.2, 18.9.1932.

56 BCA, BMM., s.15015, f.k.030.18.1.2, 39.67.14; s.15015, f.k.30.18.1.2, y.n.39.67.14.

57 BCA, BKM., s.15328, f.k.30.18.1.2, y.n.41.83.6.

Yine 1933 yılında Lehistan'da sağlık konularında incelemelerde bulunacak olan heyete Türkiye'den Müsteşar Dr. Hüsamettin Bey'in katılması kararlaştırılmıştır. Lehistan'daki bu organizasyona Türkiye Milletler Cemiyeti tarafından davet edilmiştir⁵⁸. Dr. Hüsamettin Bey, Milletler Cemiyeti'nin Cenevre'de yapacak olduğu 27 Ekim 1933 tarihinde ki ve ayrıca 23 Ekim 1933 tarihindeki Paris'te Fransız Cumhurbaşkanının reisiğinde yapılacak olan toplantılara katılmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Cenevre Başkonsolosu Hazım Bey'de 27 Ekim 1933 tarihli toplantıya katılmak için görevlendirilmiştir⁵⁹. 1934 yılında Milletler Cemiyeti Umumi Kâtipliği Şube üyeliğine Kerim Tevfik Bey seçilmiştir⁶⁰. Yine Milletler Cemiyeti'nin 2 Mayıs 1934 tarihinde yapacağı toplantıya katılmak üzere Dr. Hüsamettin Bey'in, 4 Haziran 1934 tarihinde de toplanacak olan Milletler Cemiyeti Mesai Konferansı'na Bern Elçisi Cemal Hüsni Bey'in katılmaları için Cenevre'ye gönderilmeleri kararlaştırılmıştır⁶¹.

Milletler Cemiyeti'nin 1934 yılı Eylül ayı içinde yapacağı toplantıya katılmak üzere Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüşti Bey'in başkanlığında Bern Elçisi Cemal Hüsni, Sivas Milletvekili Necmettin Sadık, Başkonsolos Refik Amir Bey ve Emniyet memuru Sadık Bey'in katılması kararlaştırılmıştır. Hatta Necmettin Sadık Bey adı geçen heyetten daha önce yola çıkarak Lokarno'da yapılacak olan "Congrès International de la paix"e Türkiye adına katılacaktır⁶². Ayrıca, Marsilya'da Kral Aleksander'in öldürülmesi üzerine Yugoslavya'nın Milletler Cemiyeti'ne Macaristan'ı şikâyeti⁶³, vereceği nota ve bu tarihte Belgrat'ta bulunan Tevfik Rüşti Aras'ın Türkiye'nin Cemiyette Yugoslavya'nın notasını destekleyeceği ve Türkiye'nin bu desteğinin "Novosti" de çıkan bir makalede yayımlandığı görülmektedir⁶⁴. Yugoslavya'nın bu notası üzerine İtalyan gazetelerinde epeyce makale yayınlanmıştır. Bunların arasında "Giornale d'Italia" gazetesinin tanınmış yazarlarından Virginio Gayda'nın bir makalesi, "Messaggero" gazetesi ve "Roma Fascista" gazetesi gelmektedir. Özellikle Messaggero'da çıkan yazı Balkan Paketi üyelerinden Türkiye ve Yunanistan'ın Yugoslavya'ya destek vermedikleri yönündeki yorumuyla dikkat çekmektedir⁶⁵. Ancak durum İtalyan gazetelerinde çıkan haberler gibi değildir. Tevfik Rüşti Aras aracılığıyla Türkiye'nin cemiyette Yugoslavya'nın notasını destekleyeceği açıklanmıştır.

1934 yılı Sovyet Rusya'nın Milletler Cemiyeti'ne dâhil olduğu yıldır. Sovyet Rusya daha önceleri Türkiye'nin Cemiyete üye olmasını istememiş olmakla beraber, iki yıl gibi kısa bir süre zarfında kendisi de 18 Eylül 1934 tarihinde cemiyete üye olmuştur. Hatta Türkiye üç yıl için Milletler Cemiyeti Konseyi'ne üye olarak seçildiği tarih olan 17 Eylül 1934'den hemen sonra 18 Eylül 1934'de Cemiyete üye olmuştur⁶⁶.

Nitekim 1934 yılında Sovyet Rusya'nın cemiyete katılmak ve konseyde daimi bir üyelik istediğine dair Belgrat'ta yayınlanan Pravda gazetesinde M.Beneş'in açıklamasına istinaden çıkan bir makale Türkiye'nin Belgrat Elçiliği'nden Ankara'ya bildirilmektedir⁶⁷.

58 BCA, BMM., s.14313, d.238-126, f.k.30.18.1.2, y.n.36.32.16.

59 BCA, BKM., s.15045, f.k.30.18.1.2, y.n.39.69.4.; s.15148, d.401-13, f.k. 30.18.1.2, y.n.40.74.7.

60 BCA, BKM., s.2672, d.112-129, f.k.30.18.1.2, y.n.43.13.11.

61 BCA, BKM., s.438, d.401-14, f.k. 30.18.1.2, y.n.44.22.2.; s.5502, d.401-15, f.k.30.18.1.2, y.n.44.27.10.

62 BCA, BKM., s.11902, d.401-19, f.k.30.18.1.2, y.n.47.59.10.

63 BCA, HVİDUM., d.400-3285, f.k.30.10.0.0, y.n.221.491.17.

64 BCA, HVDUM, d.432213, f.k.30.10.0.0, y.n.252.698.16.

65 BCA, HVİDUM., d.432215, f.k.30.10.0.0, y.n.252.698.18.

66 İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.48.

67 BCA, HVDUM., d.432179, f.k.30.10.0.0, y.n.252.697.11.

Cemiyet-i Akvam ile ilgili bütün gelişmeler, alınan kararlar Türk makamları tarafından bu dönemde de yakından takip edilmektedir. Mesela, ekonomisi bozuk olan Bulgaristan'ın Milletler Cemiyeti'ne bu durumu düzeltceğine dair verdiği söz hakkında Paris'te yayınlanan "Le Journal du Commerce" çıkan yazı Türkiye'nin Paris Elçiliği'nden Ankara'ya gönderilmiştir⁶⁸. Mısır Emniyet Genel Müdürü ve Üyüştürücü Maddeler Kaçakçılığı İstihbarat Müdürü olan Russel Paşa'nın üyüştürücü madde imalatı ve kaçakçılığı konusunda hazırlayıp Milletler Cemiyeti'ne sunacak olduğu rapor hakkında Daily Herald gazetesinin 20.2.1933 tarihli nüshasında bir makale yayınlanmıştır. Bu makalenin Fransızca tercümesi Ankara'ya gönderilmiştir⁶⁹. Nitekim 15 Mayıs 1933 tarihinde toplanacak olan Milletler Cemiyeti Afyon İstişari Komisyonu tarafından diğer ülkeler gibi Türkiye'nin durumu hakkında da inceleme yapılacak olmasının bildirilmesi üzerine adı geçen toplantıya Türkiye'nin Bern Elçisi Cemal Hüsnü Bey'in katılması uygun görülmüştür⁷⁰.

Bu arada cemiyet yetkililerinin Türkiye'deki gelişmeleri de yakından takip ettikleri görülmektedir. 1933 yılında İran'da bulunan C.M.H. Weaver ile Mahmut Ali Khan Djamalzadeh'nin Nisan ayında Türkiye'ye gelerek Dışişleri Bakanlığı ile temaslarda bulunacakları Türk makamlarına bildirilmiştir. Özellikle bu heyet Türk Dışişlerinin nasıl çalıştığına yakından incelemek istemektedir⁷¹.

1935-1936 Yılları

Milletler Cemiyeti'ne bağlı Koruma Cemiyetleri Uluslararası Birliği'nin 1 Mart'ta Cenevre'de toplanacak komisyonlarına Türkiye'den İstanbul Üniversitesi Rektörü Cemil Bilge Bey katılmıştır. İstanbul Üniversitesi Rektörü Cemil Bilge Bey daha sonrada 6 Haziran 1935 tarihinde Brüksel'de toplanan Milletler Cemiyeti Muzaheret Cemiyetleri Kongresi'ne de katılmıştır. Ayrıca yanında General İhsan Bey ile Ankara Hukuk Fakültesi Dekanı Baha Bey bulunmaktadır⁷². Mayıs 1935 tarihinde Bükreş'te toplanacak olan Balkan Misakı Konseyi'ne Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın başkanlığında Hasan Saka, Cevat Açıkalın, Refik Amir Kocamaz ve yine ayrıca Mayıs ayının sonlarına doğru Milletler Cemiyeti'nin yapacak olduğu Konsey toplantısına yine Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın başkanlığında Bern Elçisi Cemal Hüsnü ve Refik Amir Kocamaz katılmıştır. Ayrıca her iki heyetin yazı işleri içinde Rıfki Rüşdü Zorlu, Emniyet görevlisi olarak da Sadık Bey adı geçen heyetlere dahil olmuşlardır⁷³.

Milletler Cemiyeti Hıfzısıhha Komitesi Bürosu'nda yapılacak olan toplantıya katılmak üzere Dr. Hüsamettin Kural, Roma ve Paris'e gönderilmiştir⁷⁴. Cemiyetin İstişari Afyon Komisyonu'nun Kasım ayında yapacak olduğu toplantıya da Türkiye adına Bern Elçisi Cemal Hüsnü Bey katılmıştır⁷⁵.

Yine, Milletler Cemiyeti'nin aldığı kararların uygulanması sebebiyle meydana gelebilecek bazı meseleleri görüşmek ve karar vermek üzere bu iş ile ilgili-

68 BCA, HVDUM., d.426262, f.k.30.10.0.0, y.n.241.626.2.

69 BCA, HVİŞM., d.43944, f.k.30.10.0.0, y.n.266.796.16.

70 BCA, BMM., s.14412, f.k.30.18.1.2, y.n.36.37.14.

71 BCA, HVDUM., d.40133, f.k.30.10.0.0, y.n.222.498.14.

72 BCA, BMM., s.20012, d.401-9, 30.18.1.2, y.n.51.10.18.; s.26462, d.112-67, f.k.30.18.1.2, y.n.55.43.2.

73 BCA, BKM., s.25472, f.f.30.18.1.2, y.n.54.38.3.

74 BCA, BKM., s.23282, d.409-26, f.k.30.18.1.2, y.n.53.27.4.

75 BCA, BMM., s.33512, f.k.30.18.1.2, y.n.58.78.7.

nen Dışişleri Bakanlığı daire şefleri, maliye, ekonomi, gümrük bakanlıklarından ve Cumhuriyet Merkez Bankası'ndan bir komisyon oluşturulmuş, başkanlığına da Hariciye Umumi Kâtibi Numan Menemencioğlu getirilmiştir⁷⁶.

İtalya'nın 3 Ekim 1935 tarihinde Habeşistan'a saldırması üzerine Milletler Cemiyeti İrtibat Komitesi tarafından Cenevre'de 5 maddelik tedbirler kabul edilmiştir ve diğer cemiyet üyelerinde olduğu gibi Türkiye'nin de bu tedbirleri uygulaması istenmiştir. Alınan bu kararlarda İtalya'ya bir yaptırım söz konusudur. İtalya'ya silah satışının yasaklanması, kredi açılmaması, bazı malların ithalat ve ihracatının yasaklanması gibi tedbirler alınmıştır. Türkiye'den de cemiyete üye olması hasebiyle bu kararlara uyması istenmiştir. Türkiye'de Milletler Cemiyeti'nde alınan bu tedbirleri uygulamıştır⁷⁷. Bu kararları İngiltere'nin Dışişleri Eski Bakanı Samuel Hoare ile Fransa Başbakanı Laval tarafından Paris'te belirlenmiştir. Hatta bu konu "Journal des Nations" isimli gazetede açıklanmıştır⁷⁸.

Türkiye, İtalya'ya karşı alınacak tedbirlerin iki ana başlık altında toplanmasını önermektedir. Birincisi askeri, ikincisi ise ekonomiktir. Ayrıca Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin bu konuda alacağı her türlü tedbire iştirak edeceğini bildirmiştir⁷⁹.

Bu konuya dair Hicaz Hariciye Müsteşarı Fuad Hazma, Türkiye'nin Cidde Maslahatgüzarı ile yaptığı görüşmede, Milletler Cemiyeti'nin İtalya-Habeş Savaşı'nda hiçbir etkisinin görülmediğini, cemiyetin bir-iki büyük devletin elinde bulunduğunu, diğer devletlerin işine yaramadığını, bu sebeple Suudi Arabistan'ın cemiyete hiçbir zaman girmeyeceğini ifade etmiştir⁸⁰.

1935 yılı Türkiye için her anlamda gelişmeler gösterirken, belgelerde de artık daha önceleri sadece isimleri geçen şahısların soyadlarının da kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Daha önceleri Cumhurbaşkanı sıfatıyla yazışmalara "Gazi Mustafa Kemal" imzasını kullanan Mustafa Kemal Atatürk, soyadı kanunundan sonra artık "Kemal Atatürk" imzasını kullanmaya başlamıştır.

1936 yılı itibariyle Milletler Cemiyeti'nin Türkiye Daimi Temsilcisi olan Bern Elçisi Cemal Hüsnü Bey'in istifasıyla boşalan Türkiye Cumhuriyeti Daimi Murahhaslığı'na Milletler Cemiyeti toplantılarına katılan Türk heyetlerinde bulunan Sivas Milletvekili Necmettin Sadık Bey atanmıştır⁸¹. Yine Londra'da yapılacak olan toplantıya Ahmet İhsan Tokgöz, Necip Ali Küçük, S. M. Arsal, Şükrü Yaşın, Profesör Cemil Bisel ve Reşat Erbeyli katılmıştır. Yine 18 Mayıs 1936 tarihinde Cenevre'de yapılan toplantıda Türkiye'yi Cenevre Başkonsolosu Numan Tahir Seymen temsil etmiştir. Milletler Cemiyeti'nin 13'ler Komitesi'nin 8 Nisan 1936 tarihindeki toplantısına Paris Büyükelçisi Suat Davaz katılmıştır⁸².

Cemiyetin Mayıs 1936'da Belgrat da toplanan Balkan Misakı Konseyi'ne Tevfik Rüştü Aras, Cevad Açıkalın, Faik Zihni ve ardından Cenevre'de cemiyetin genel toplantısına da yine Tevfik Rüştü Aras, Cevad Açıkalın, ayrıca Refik Amir Kocamaz ve elçilik kâtibi olarak Fatin Rüştü Zorlu katılmıştır⁸³.

76 BCA, BKM., s.37992, d.11-41, f.k.30.18.1.2, y.n.60.100.4.

77 BCA, BKM., s.35032, f.k.30.18.1.2, y.n.59.85.19.; Soysal, 1993: 49.

78 BCA, HVDUM., d.424439, f.k.30.10.0.0, y.n.238.607.4.

79 BCA, HVUUK., d.422110, f.k.30.10.0.0, y.n.234.580.13.

80 BCA, HVDUM., d.436A31, f.k.30.10.0.0, y.n.260.749.6.

81 BCA, BKM., s.44602, d.401-28, f.k.30.18.1.2, y.n.64.33.5.

82 BCA, BKM., s.45312, d.401-29, f.k.30.18.1.2, y.n.64.36.16.; s.45242, f.k.30.18.1.2, y.n.64.36.9.; s.45412, f.k.30.18.1.2, y.n.64.37.6.

83 BCA, HVDUM., s.45402, 401-30, f.k.30.18.1.2, y.n.64.37.5.

9 Eylül 1936'da Fransa, Suriye'ye bağımsızlık tanımak amacıyla Suriye temsilcileriyle bir anlaşma yapmıştır ve böylece Sancak (Hatay)'ın geleceği meselesi ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda 14 Aralık 1936 tarihinde Sancak (Hatay) Sorunu Milletler Cemiyeti Konseyi'nde görüşülmeye başlanmıştır⁸⁴. Nitekim cemiyetin bu meseleye dair yapacağı toplantıya Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın başkanlığında Hasan Rıza Soyak, Numan Menemencioğlu, Refik Amir Kocamaz, Fatin Rüştü Zorlu, Yüzbaşı Talat, Ali Haydar Görk, Şemsettin Arif Mardin, Abdullah Zeki, Komiser Salim ile Sadık Bey katılmıştır⁸⁵.

1937-1939 Yılları ve Hatay Meselesi

1937- 1939 yılları arası dönem Sancak (Hatay) Meselesi'nin görüşüldüğü ve çözüme kavuşturulduğu yıllar olmuştur. 1936 yılında Fransa'nın Suriye üzerindeki manda yönetimini kaldırması ve Türkiye'nin bu konunun görüşülmesi için Milletler Cemiyeti'ne başvurması üzerine 1939'a kadar devam edecek olan süreç başlamıştır.

Bunun doğrultusunda 27 Ocak 1937 tarihinde Hatay'ın "Ayrı Varlık" olarak kurulması yönünde Türkiye ile Fransa arasında ilke anlaşması imzalanmıştır⁸⁶.

Milletler Cemiyeti'nin Sancak Meselesi'ne dair yapacağı toplantıda yine Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın başkanlığında bir heyet Türkiye'yi temsil etmiştir⁸⁷.

Hatay'ın geleceği hakkında Milletler Cemiyeti'nde meydana gelen olumlu gelişmeler üzerine Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Başbakan İsmet İnönü'ye bir tebrik telgrafı göndererek, "Türkiye Cumhuriyeti haklı olduğuna kani bulunduğu davasını, büyük ve adil hakem heyeti olmasını daima arzu ettiği ve bu sıfat ve salahiyetinin daha çok çetin meseleler halinde en yüksek kudret ve kuvveti haiz olmasını temenni eylediği Cemiyeti Akvama bırakmakla insanlık namına isabetli bir harekette bulunmuştur" demektedir⁸⁸.

29 Mayıs 1937 tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi'nce Sancak statüsünün, anayasasının, sınır haritasının kabulü günü Sancak'ın sınırlarını ve toprak bütünlüğünü güvence altına alan Türk-Fransız Antlaşması Cenevre'de imzalanmıştır⁸⁹.

Bu dönemlerde de yine Milletler Cemiyeti nezdinde birçok toplantılar yapılmış ve Türkiye'den bu toplantılara heyetler katılmıştır. Mesela, Şubat 1937'de Cenevre'de yapılan toplantıya Dr. Hüsamettin Kural; 26 Mayıs 1937 tarihli toplantıya Tevfik Rüştü Aras, Hasan Rıza Soyak, Numan Menemencioğlu, Necmeddin Sadık; 13 Eylül 1937 tarihli toplantıya Tevfik Rüştü Aras, Cemal Hüsnü Taray, Necmettin Sadık katılmıştır⁹⁰. Milletler Cemiyeti'ndeki toplantıların büyük çoğunluğunda Türkiye'yi Dışişleri Bakanı olarak Tevfik Rüştü Aras ve O'nun başkanlığındaki Türk heyetleri temsil etmiştir.

84 İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.s.49-50.

85 BCA, BKM., s.57952, d.401-32, f.k.30.18.1.2, y.n.71.1.2.

86 İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.50.

87 BCA, BKM., s.58682, d.401-33, 30.18.1.2, y.n.71.4.15.

88 BCA, BNM., d.40225, f.k.30.10.0.0, y.n.222.501.5.

89 İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.50.

90 BCA, BKM., s.60262, f.k.30.18.1.2, y.n.72.12.12.; s.67042, d.401-35, f.k.30.18.1.2, y.n.75.45.16.; s.72782, d.401-37, f.k.30.18.1.2, y.n.78.74.8.; s.73512, d.401-39, f.k.30.18.1.2, y.n.78.78.1.

Milletler Cemiyeti, Sancak Meselesi için buraya gönderilen araştırma komisyonuna 1 Şubat 1937-15 Mart 1937 tarihleri arasında 18.727.10 İsviçre frangı Türkiye tarafından ödenmiştir⁹¹. Ocak 1938 tarihinde Cenevre’de Milletler Cemiyeti Hatay meselesinin görüşülmesi için bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıya Türkiye’den temsilci olarak Necmettin Sadık katılmıştır. Necmettin Sadık’ın yanına da müşavir olarak Dışişleri Bakanlığı memurlarından Fatin Rüştü Zorlu ile Abdullah Zeki Polar gönderilmiştir⁹².

Bu arada yine cemiyetin Şubat 1938 tarihli toplantısı için Dr. Hüsametdin Kural Cenevre’ye gönderilmiştir. Hüsametdin Kural cemiyetin Ekim 1938 tarihli toplantısına da katılmıştır. 12 Eylül 1938 tarihli Milletler Cemiyeti 19. Asamble toplantısına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras başkanlığında Necmettin Sadık ve Esmâ Nayman katılmıştır. Yine 30 Kasım 1938 tarihinde Paris’te yapılan konferansa Türkiye’nin Paris Büyükelçiliği müsteşarlığını yapan Orta Elçi Celal Arar Türkiye’yi temsil etmiştir. Yine Türkiye’nin İktisat Vekâleti İş Dairesi Reisliği, Milletler Cemiyeti Uluslararası İş Bürosu ile doğrudan bilgi alışverişinde bulunmak istemiştir. Bunun Türkiye’nin ekonomisine oldukça katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Ayrıca Milletler Cemiyeti’nin hazırladığı yeknesak bir deniz balisajı sistemine dair 13.5.1936 tarihli anlaşmaya Türkiye’nin de katılması için bir kanun tasarısı hazırlanmıştır⁹³. Ancak ulaşılan belgelerde bu kanun tasarısının kabul edilip edilmediğine dair herhangi bir bilgi elde edilememiştir.

1939 yılı artık Mustafa Kemal Atatürk’ün olmadığı dönemlerin başlangıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta Mustafa Kemal Atatürk yukarıda bahsedilen Milletler Cemiyeti’nin Ekim 1938 tarihli toplantısı için Cenevre’ye giden Hüsametdin Kural’ın 28. 9. 1938 tarihli kararnamesinin⁹⁴ altına attığı imza incelenen bu dönem ve konuya dair elde edilen belgelerdeki son imzası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan sonra artık belgelerde cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü imzalı kararname-ler karşımıza çıkmaktadır. Başbakan Dr. Refik Saydam, Dışişleri Bakanı ise Şükrü Saraçoğlu’dur.

Milletler Cemiyeti’nin mutad her yıl düzenlediği toplantılardan biride İstişari Afyon Komisyonu’nun 15 Mayıs 1939 tarihinde Cenevre’de yaptığı toplantıdır. Bu toplantıya dair Sağlık Bakanlığı Türkiye’deki haşhaş, afyon ekimi, ihracı, dağıtımı ve haşhaş, afyon ekimi-nin daraltılması ile ilgili görüşünü Başbakanlığa göndermiştir⁹⁵.

Milletler Cemiyeti’nin 4 Mayıs 1939 tarihli Cenevre ve 1-2 Mayıs 1939 tarihli Paris sağlık toplantılarına Ağrı milletvekili Dr. Hüsametdin Kural katılmıştır⁹⁶. Bu arada Milletler Cemiyeti’nin Malatya Şubesi’nden Afyon, İçel, Denizli, Sinop Halkevi Başkanlıkları’na dergilerinde yayınlanmak üzere bazı hikâyeler göndermek istediklerini ifade eden Arapça yazılmış birer mektup gönderilmiştir. Ancak bu talebe hiçbir şekilde olumlu cevap veril-memesi kararının alındığı Halkevi Başkanlıklarına bildirilmiştir⁹⁷.

91 BCA, BKDM., s.80462, d.402-8, f.k.30.18.1.2, y.n.82.5.7.

92 BCA, BKDM., s.80442, d.238-394, f.k.30.18.1.2, y.n.82.5.5.

93 BCA, BKDM., s.80622, d.401-42, f.k.30.18.1.2, y.n.82.6.3.; s.95282, d.401-44, f.k.30.18.1.2, y.n.84.79.7.; s.96642, d.401-45, f.k.30.18.1.2, y.n.84.86.3.; s.96802, d.401-46, f.k.30.18.1.2, y.n.84.86.19.; s.98882, f.k.30.18.1.2, y.n.85.97.2.; HVÜDR, d.17453, f.k.30.10.0.0, y.n.166.156.6.

94 BCA, BKDM., s.96802, d.401-46, f.k.30.18.1.2, y.n.84.86.19.

95 BCA, BYDM., d.20214, f.k.30.10.0.0, y.n.178.231.3.; BCA, SİMV., d.20215, f.k.30.10.0.0, y.n.178.231.4.

96 BCA, BKDM., s.107792, d.409-65, f.k.30.18.1.2, y.n.86.32.8.

97 BCA, f.k.490.1.0.0, y.n.4.20.13.

Sancak'a gönderilen Milletler Cemiyeti seçim Komisyonu'nun masrafları için Türkiye'nin hesabına düşen 268.676.35 İsviçre frangı Türkiye tarafından ödenmiştir⁹⁸. Suriye'nin 1936 yılında Fransa mandasından kurtulmasından sonra Sancak meselesinin Türkiye'nin gerçekçi politikası neticesinde Milletler Cemiyeti'nde görüşülmeye başlanmıştır. Bu tarihten sonra Sancak'a dair yapılan çalışmalarda masraflara ait ödemeler Türkiye'den istenmiştir. Türkiye'de payına düşen meblağı ödemiştir.

Haşhaş ziraatı ve afyon üretiminin sınırlandırılmasına dair Milletler Cemiyeti'nin 1939 yılındaki toplantısına Türkiye adına cemiyetin Türkiye daimi üyesi Necmettin Sadak başkanlığında Servet Berkin, Hamza Erkan ve Selman Açıba katılmıştır⁹⁹. Münakalat ve Transit Komisyonu'nun 6 Haziran 1939 tarihli toplantısına Ali Rıza Akat¹⁰⁰, sağlık konusundaki toplantıya da Hüsametdin Kural¹⁰¹ katılmıştır. 'Paracodine' adlı tedavi amaçlı ortaya çıkarılan uyuşturucu niteliğindeki ilacın Cenevre Afyon sözleşmesi hükümlerine tabi tutulabilmesi için düzenlenen protokolün Türkiye adına da imzalanması için Milletler Cemiyeti Türkiye daimi delegesine yetki verilmiştir¹⁰².

2 Aralık 1939 tarihindeki Milletler Cemiyeti toplantısına Türkiye adına Sivas milletvekili Necmettin Sadak katılmıştır. Bu toplantının amacı Sovyet- Finlandiya ihtilafı üzerine Finlandiya'nın cemiyete başvurusunun değerlendirilmesi olmuştur¹⁰³. Çünkü 30 Kasım 1939 tarihinde Sovyetler Birliği, Finlandiya'ya saldırmıştır. Bunun üzerine de Sovyetler Birliği Milletler Cemiyeti'nden çıkartılmıştır¹⁰⁴.

Yine 11.12.1939 tarihinde yapılan toplantıya Sivas milletvekili Necmettin Sadak ile birlikte müşavir olarak Nedim Veysel İlkin katılmıştır¹⁰⁵.

Haziran 1939 tarihinde Milletler Cemiyeti Mandalar Komisyonu toplandığı ve Filistin mandası hakkındaki İngiliz raporunun incelendiğine dair bilgiler Türkiye İçişleri Bakanlığı'ndan Başbakanlığa bildirilmiştir. Bu bilgide ayrıca İngiltere'nin 'manda' konusundaki tutumunun da Fransa tarafından pek hoş karşılanmadığı yer almaktadır¹⁰⁶. Bunun etkisi Milletler Cemiyeti'nin manda komisyonunda Fransa'yı temsil eden Besson'un komisyon çalışmalarına devam ederken bahsettiği Fransa'nın genel siyaseti olarak şöyle karşımıza çıkmaktadır;

"Eski başvekil Laval hala İtalyanlarla uzlaşmanın mümkün olduğu kanaatindedir. Laval, kendisi Roma'ya elçi gönderildiği takdirde iki ay zarfında Mussolini'yi elde etmeğe muvaffak olacağını söylemektedir demiş ve Laval'ın fikrinin bir gün tecrübe edilmesi ihtimalinin mevcut olduğunu ilave etmiştir"¹⁰⁷. Bu bilgiler Türkiye'nin İçişleri Bakanlığı'ndan Başbakanlığa bildirilmiştir.

98 BCA, BYDM., d.402621, f.k.30.10.0.0, y.n.225.515.16.

99 BCA, BKDM., s.109822, d.202-67, 30.18.1.2, y.n.87.42.10.

100 BCA, BKDM., s.11154, d.401-48, f.k.30.18.1.2, y.n.87.51.2.

101 BCA, BKDM., s.123192, d.409-68, f.k.30.18.1.2, y.n.89.108.20.

102 BCA, BKDM., s.112222, d.202-68, f.k.30.18.1.2, y.n.87.54.10.

103 BCA, BKDM., s.125052, f.k.30.18.1.2, y.n.89.118.5.

104 İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.54.

105 BCA, BKDM., s.120282, d.401-51, f.k.30.18.1.2, y.n.90.23.9.

106 BCA, DVEUM., d.40145, f.k.30.10.0.0, y.n.222.499.6.

107 BCA, DVEUM., d.428160, f.k.30.10.0.0, y.n.245.655.14.

Nitekim yine Cenevre’de görüşülen Filistin mandası konusunda alınan her türlü bilgiler Başbakanlığa iletilmiştir. Buna göre, komisyonda bulunan Arap heyetinin İngiliz Müstemleke Bakanı’nu birkaç kez ziyaret ettiği, Arapların bakanı kendi lehlerine kazanmada başarılı olamadıkları ancak İngiltere’nin öteden beri takip ettiği siyaseti biraz yumuşatmağa muvaffak oldukları, Arap heyetinin başkanı Cemal El-Hüseyni’nin Filistin meselesinde İngiltere’nin dostu olması hasebiyle Türkiye’den hakem olmasını istediği bildirilmektedir¹⁰⁸.

Bu bilgilerden II. Dünya Savaşı’nın başlangıç yılları olması hasebiyle ülkeler arasındaki gerginlik oldukça hissedilmektedir. İngiltere ile Fransa’nın aynı safta olmalarına karşın manda uygulaması yüzünden aralarında gerginlik yaşandığı görülmektedir. Özellikle Fransa, İngiltere’ye Filistin mandası sebebiyle tavır almış gözükmektedir. Bu durum da Türkiye tarafından yakından takip edilmiştir.

23 Haziran 1939 tarihinde Hatay Meselesi’ni kesinlikle çözümleyen Türk-Fransız Antlaşması Ankara’da imzalanmış ve aynı tarihte Türk-Fransız Ortak Demeci Paris’te yayınlanmıştır ve böylece Hatay Anavatana katılmıştır¹⁰⁹.

Temmuz 1939 tarihinde Milletler Cemiyeti “ Köy Hayatına Ait Avrupa Konferansı” düzenlemek istemiş, ancak ülkelerin bu tarihte hazırlayacakları monografilerin tamamlayamayacak olmaları ve sonbaharın bu gibi toplantılar için daha uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Konferans bu doğrultuda 16 Ekim 1939’a ertelenmiştir. Konferansa katılacak ülkelerin monografileri New York Sergisi’nde sergilenecektir. Türkiye’nin bu konuda çok büyük atılımlar yaptığı ifade edilerek konferansa katılımı istenmiştir. Hatta örnek olarak Belçika Monografisi Türk yetkililerine gönderilmiştir. 1939 yılındaki bu konferans 1931 yılında “Köy Hıfzısıhhası Avrupa Konferansı” adıyla toplanan konferansın devamıdır. Türkiye 1939’da Cenevre’deki konferansa katılmayı uygun görmemiştir¹¹⁰. Bu karar muhtemelen hazırlıkların tam anlamıyla hazırlanamamış olmasından olabilir. Çünkü İçişleri Bakanlığı’nın yazışmalarından ve Başbakanlığa gönderdiği bilgilerden bu sonuca varılabilmiz. Başbakanlıktan gelen bilgiler doğrultusunda adı geçen konferansa Türkiye’nin katılması bu şartlarda uygun görülmemiştir.

II. Dünya Savaşı Yılları

1940 yılı itibarıyla da yapılan toplantılara Türkiye katılmıştır. Milletler Cemiyeti Uyuşturucu Maddeler İstişarî Komisyonu’nun 13 Mayıs 1940 tarihindeki afyon ekimi ve kontrolü hakkındaki toplantısına Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Daire Başkanı Servet Berk gönderilmiştir¹¹¹.

27 Eylül 1940/1941 tarihlerinde Suriye’deki Özgür Fransız Kuvvetleri Komutanı mandanın sona erdiğini açıklamıştır. Aynı yılların 27 Kasım’ında da Lübnan’da manda yönetimine son verilmiştir¹¹².

Özgür Fransızların Başkanı General de Gaulle tarafından Suriye ve Lübnan mandası hakkında Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği’ne bilgi verilmiştir. Ayrıca

108 BCA, DVEUM., d.438A39, f.k.30.10.0.0, y.n.266.793.40.

109 İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.53.

110 BCA, BYDM., d.4089, f.k.30.10.0.0, y.n.229.539.10.

111 BCA, HVÜDR., d.20221, f.f.30.10.0.0, y.n. 178.231.10.

112 İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.s.55-57.

Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'ne de bu mektubun bir nüshası gönderilmiştir¹¹³.

Milletler Cemiyeti'nin 1940 yılında Cenevre'de yayınladığı "Monnaies et Banques 1939/40, Volume 1" (Aperçu de la Situation Monétaire) yani "Para ve Bankacılık 1939/40, cilt.1" (Parasal Duruma Genel Bakış) adlı eseri Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı, Başbakanlığa sunmuştur¹¹⁴. Bu eserde ülkelerin banka sektöründeki ve ekonomik durumları ele alınmıştır.

1940'dan sonraki dönemler II. Dünya Savaşı'nın hız kazandığı yıllar olduğu için bu ve bundan sonraki yıllarda artık Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam)'ne dair kayıtlar azalmaktadır. Çünkü artık devreye Birleşmiş Milletler girmektedir.

Nitekim, 1 Ocak 1942 tarihinde Birleşmiş Milletler'in kurulması için 1941 Atlantik Demeci'nden sonra ikinci adım olarak kabul edilen Birleşmiş Milletler Demeci İngiltere, A.B.D., Sovyetler Birliği, Çin ve diğer 22 Müttefik tarafından Washington'da imzalanmıştır. Ardından 4-11 Şubat 1945 tarihinde Churchill, Roosevelt ve Stalin Yalta Toplantısı'nda, Birleşmiş Milletler için San Francisco toplantısı konularında kararlar alınmıştır. Yine Yalta Konferansı kararı gereğince 1 Mart'tan önce Almanya'ya savaş açan ülkelerin San Francisco Konferansı'na katılabileceği İngiltere tarafından Türkiye'ye bildirilmiştir ve Türkiye'de bunun üzerine Birleşmiş Milletler'e üye olabilmek için Almanya'ya savaş açmış ve 1942 Birleşmiş Milletler Demeci'ni 23 Şubat 1945 tarihinde imzalamıştır. Böylece 25 Nisan-26 Haziran 1945 tarihinde Birleşmiş Milletler Konferansı San Francisco'da yapılmış, yasası imzalanmış ve 24 Ekim'de yürürlüğe girmiştir¹¹⁵. Türkiye'de böylece II. Dünya Savaşı sonunda kurulan Birleşmiş Milletler'e üye olmuştur ve artık Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam)'nin yerini Birleşmiş Milletler almıştır.

Sonuç

I. Dünya Savaşı'nın sonunda galip devletler tarafından kurulan Milletler Cemiyeti taraflı bir politika izlemiş olmasından dolayı dünyada pek olumlu bir etki oluşturamamıştır. Ancak dünyada böyle bir kuruluşun oluşturulması ve Birleşmiş Milletler'e de örnek teşkil etmesi açısından önem arz etmektedir.

Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) Türkiye'nin katıldığı tarih olan 1932 dikkate değer bir tarihtir. 1919 yılında kurulmuş olan teşkilata Türkiye içinde bulunduğu ağır şartlar sebebiyle ancak 1932'de katılabilemiştir. Hatta Sovyet Rusya'nın baskısı bunda etkili de olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk bu dönemde hem Batı'dan hem de Rusya'dan gelen baskıların çok iyi bir denge politikası doğrultusunda üstesinden gelmiştir. Türkiye cemiyete üye olduktan kısa bir süre sonra 1934'de Rusya'da cemiyete üye olmuştur.

Milletler Cemiyeti'ne üye olmadığımız, Batı ile karşı karşıya kaldığımız Musul Meselesi'nde bu dönem bizim aleyhimize sonuçlanmıştır. Çünkü cemiyetin kurucusu olan İngiltere ile üyesi bile olmayan Türkiye bu meseleyi çözümlenmeye çalışmıştır. Bu dönemdeki bu meselenin İngiltere'nin lehine çözümlenmesi kaçınılmazdı. Belki bu sebeptendir ki Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın sonunda kurulmuş

113 BCA, HVBDUM., d.428175, f.k.30.10.0.0, y.n.245.656.7.

114 BCA, HVÜDR., d.40147, f.k.30.10.0.0, y.n.222.499.8.

115 İsmail Soysal, a.g.e., s.s.57- 61.

olan Birleşmiş Milletler'e katılabilmek için savaşın sonunda Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmek zorunda kalmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde oluşan yenedünya düzeninde uluslararası ortamda dışarıda etkisiz kalmak istememiştir. Çünkü Türkiye bunun sıkıntısını I.Dünya Savaşı sonunda oluşturulan Milletler Cemiyeti'ne geç üye olmakla çekmiştir. Gerçi bunun sebebi Türkiye değildir. Türkiye'yi köşeye sıkıştırmak isteyen Batılı devletlerdir. Bu yüzden II. Dünya Savaşı sonunda Birleşmiş Milletler'e üye olmak için savaşa girmesi yolundaki baskılara Türkiye yerinde kararlar ile üye olmayı başarmıştır.

İtalya'nın 3 Ekim 1935 tarihinde Habeşistan'a saldırması üzerine Türkiye cemiyetin üyesi olması dolayısıyla alınan yaptırım kararlarına katılmıştır. Çünkü yaklaşmakta olan II. Dünya Savaşı'nda 'savaş dışı' kalmak ve 'statüko yanlısı' bir politika izlemek istemiştir. Bu sebeple İtalya'nın ve yine Almanya'nın yayılmacı siyasetlerine Milletler Cemiyeti aracılığıyla karşı çıkmıştır. Hatta Boğazlar, Hatay meselelerinde Türkiye bu tavrının karşılığını almıştır. Balkan Antantı ve Sadabad Paktı'nı bu gelişmeler doğrultusunda hazırlamıştır.

Hatay meselesinde de Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye olmasını bu kez kullanabilmiştir. Çünkü Musul meselesi müzakereleri sırasında cemiyete üye olmamasının sıkıntısını çekmiştir. Türkiye, Hatay meselesi döneminde ise hem cemiyete üye olmak avantajını hem de yaklaşmakta olan ikinci bir dünya savaşının ortaya çıkardığı ortamı çok iyi kullanmıştır.

Milletler Cemiyeti (Cemiyet- i Akvam) ve Birleşmiş Milletler her iki dünya savaşının sonunda kurulmuştur. Türkiye Milletler Cemiyeti'nin uluslararası etki ve yaptırımlarından 1932 yılına kadar yararlanamamıştır. Türkiye bu süre zarfında da Milletler Cemiyeti'ne üye olmak için herhangi bir talepte bulunmamış, bu talebin Milletler Cemiyeti'nden gelmesini tutarlı bir dış politikayla hissettirmiştir. 1932'ye kadar da Milletler Cemiyeti'nde olan gelişmeleri, toplantıları yakından takip etmiştir. Bunda cemiyetin toplantılara Türkiye'yi davet etmesi de etkindir.

Her ne kadar Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi Batılıların etkisiyle gecikmişse de Türkiye tutarlı ve onurlu bir dış politikayla cemiyete üye olmuştur.

KAYNAKÇA

I. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri (BCA)

- Başvekâlet, Kalem-i Mahsusu Müdüriyeti (BKMM).*
Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü (BKM).
Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü (BKDM).
Başvekâlet Muamelat Müdürlüğü (BMM).
Başvekâlet Neşriyat Müdürlüğü (BNM).
Başvekâlet, Yazı İşleri Dairesi Müdürlüğü (BYDM).
Hariciye Vekâleti, Siyasi Müşavirliği (HVSM).
Hariciye Vekâleti, Umur-u Siyasiye Müdüriyet-i Umumiyesi (HVUSMU).
Hariciye Vekâleti, Umur-u İdare Müdüriyet-i Umumiyesi (HVUİMU).
Hariciye Vekâleti, Matbuat Umumî Müdürlüğü (HVMUM).
Hariciye Vekâleti, Daire Umum Müdürlüğü (HVDUM).
Hariciye Vekâleti, Şifre Müdürlüğü (HVŞM).
Hariciye Vekâleti, İktisat İşleri Müdürlüğü (HVIŞM).
Hariciye Vekâleti, Üçüncü Daire Reisliği (HVÜDR).
Hariciye Vekâleti, Birinci Daire Umum Müdürlüğü (HVBDUM).
Hariciye Vekâleti, İkinci Daire Umum Müdürlüğü (HVİDUM).
Hariciye Vekâleti, Umumi Kâtiplik Kalemi (HVUKK).
Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti (SİMV).
Dâhiliye Vekâleti, Emniyet Umum Müdürlüğü (DVEUM).
Türkiye Büyük Milet Meclisi, Kalem-i Mahsusu Müdüriyeti (TBMM-KMM).

II. Kitaplar

- Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar, Matbaa-yı Ahmet İhsan ve Şürekâsı. İstanbul, 1337.*
ESMER, Şükrü, Siyasi Tarih, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944.
GÖNLÜBOL, Mehmet vd., Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965), 2. baskı, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1969.

EVANS, Laurance, *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, Örgün Yay., İstanbul, 2004.

SOYSAL, İsmail, *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)*, Eren Yay., İstanbul, 1993.

ORAN, Baskın, (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.1*, İletişim Yay., İstanbul, 2001.

YALÇIN, Semih, *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti*, Berikan Yay., Ankara, 2000.